

Ina Merdjanova i Patrice Brodeur, *Religija kao pokretač razgovora: međureligijski dijalog za izgradnju mira na Blakanu*, s engleskog prevela Azra Mulović, Sarajevo: Centar za napredne studije, 2014. 236 str. ISBN 978-9958-0935-8-6.

U 21. stoljeću primjetna je dinamična promjena i evolucija društva, posebno u pogledu kulturnih i religijskih paradigmi. U doba sveprisutne globalizacije i brzog tehnološkog napretka, religija više nije samo pitanje ličnog uvjerenja, već sve više oblikuje društvene i političke pejzaže. Analiza uloge i značaja religije postaje ključna, posebno s obzirom na višedecenijske etničke, vjerske i političke sukobe koji su obilježili povijest Jugoistočne Evrope, odnosno Balkana. Razumijevanje religije kao poticaja za dijalog i izgradnju mira ključno je za prevladavanje dubokih podjela i stvaranje trajnih osnova za pomirenje i suradnju u ovoj regiji. Balkan, mjesto susreta različitih religija i kultura, zahtijeva promociju i razvoj međureligijskog dijaloga radi očuvanja mira i stabilnosti u ovom dijelu svijeta. Teme religije i međureligijskog dijaloga izuzetno su važne, posebice u svjetlu suvremenih globalnih događaja, gdje se religija sve više smatra potencijalnim izvorom sukoba. Stoga, istraživanje uloge religije, njenih dinamičnih aspekata i potencijala za pluralna društva postaje imperativ današnjice. Na Balkanu, gdje su duboko ukorijenjeni etnički i vjerski konflikti, razumijevanje ovog fenomena ključno je za izgradnju održivog mira i stabilnosti.

U svom djelu *Religija kao pokretač razgovora: međureligijski dijalog za izgradnju mira na Balkanu*, profesorica Ina Merdjanova sa Trinity Collega u Dublinu i Patrice Brodeur, direktor za istraživanja na Internacionalnom centru za međukulturalni i međureligijski dijalog "King Abdullah Bin Abdulaziz" u Beču, istražuju ulogu religije i međureligijskog dijaloga u kontekstu heterogenih društava na Balkanu od 1990. do 2008. godine. Rad je podijeljen u pet poglavlja, počevši od teorije međureligijskog dijaloga za izgradnju mira, pregleda međureligijskih odnosa na Balkanu, strukturalnog razvoja međureligijske izgradnje mira na Balkanu, do analize dostignuća, izazova i preporuka za daljnje djelovanje. U uvodnom dijelu, Merdjanova i Brodeur ističu važnost prakse međureligijskog dijaloga u

jačanju društvene kohezije i harmonije te naglašavaju važnost uključivanja šire populacije, posebno žena i mladih – dviju važnih skupina društva koje su u ranijim inicijativama vezanim za međureligijski dijalog zapostavljene – u ovaj dijalog kako bi se promijenili stavovi prema drugim vjerskim grupama i postigla bolja koegzistencija. Shodno mišljenju autora, međureligijski dijalog predstavlja odgovor na religijski pluralizam, teži razumijevanju drugog i drugačijeg, komunikaciji, respektu i boljem suživotu. Između ostalog, autori ukazuju i na prepreke i izazove ovom dijalogu, koje leže u nejednakostima društvene moći i utjecaja, kao i u izgradnji nacionalnog identiteta na religijskoj osnovi. Istraživanja međureligijskog dijaloga na Balkanu su, po mišljenju Merdjanove i Brodeura, nedovoljna, stoga su se oni u svom istraživanju usredotočili na analizu inicijativa na polju međureligijskog dijaloga na Balkanu između 1990. i 2008. godine s ciljem identifikacije ključnih sudionika, ocjene dostignuća i izazova, te prepoznavanja budućih potreba za održivu politiku međureligijskog dijaloga. Uz prikupljanje podataka o različitim međureligijskim susretima i aktivnostima, autori su intervjuirali osobe i vjerske poglavare iz Bosne i Hercegovine, Hrvatske, Kosova, Makedonije, Srbije, Albanije, Bugarske, Rumunije i Sjedinjenih Američkih Država.

U prvom dijelu svog istraživanja, autori pružaju detaljan pregled historijskog razvoja međureligijskog dijaloga, počevši od njegovih prvih koraka pa sve do njegovog evoluiranja kroz vijekove, da bi se nakon toga fokusirali na preciznu definiciju međureligijskog dijaloga za izgradnju mira, ističući primjere inspirativnih ličnosti koje su na ovom polju dale značajan doprinos. Paralelno s tim, autori analiziraju kako pojedinačne, tako i kolektivne potencijale i izazove koji se pojavljuju u kontekstu međureligijskog dijaloga i prezentiraju široku paletu različitih definicija međureligijskog dijaloga koje su već poznate i široko prihvaćene u teorijskim krugovima. Nudeći široku lepezu definicija i obrazloženja o međureligijskom dijalogu, kroz vlastiti doprinos, autori nude svoju definiciju međureligijskog dijaloga za izgradnju mira, koji prema njihovom viđenju obuhvata sve oblike interakcije između različitih religijskih zajednica koje promoviraju duh tolerancije, nenasilja i međusobnog povjerenja.

Drugi dio ovog djela autori su posvetili detaljnom pregledu međureligijskih odnosa na Balkanu, uzimajući u obzir širi historijski, ekonomski, društveni i politički kontekst. Na samom početku, autori analiziraju dugu tradiciju koegzistencije i interakcije među predstavnicima četiriju glavnih vjerskih zajednica na ovom području – pravoslavnog kršćanstva, rimokatoličkog kršćanstva, islama i judaizma – ističući njihove komšijske odnose, koji su često doprinijeli mirnom suživotu i saradnji, uz poštovanje kulturnih i religijskih razlika. Dalji fokus autorskog tima leži na historiji naroda na Balkanu, kao i na društvenim

i političkim sistemima, pri čemu se uzimaju u obzir specifičnosti pojedinih zemalja. Ovdje se autori posebno osvrću na ulogu religije u javnom životu poslije komunističkog perioda i nakon hladnog rata. U nastavku, Merdjanova i Brodeur pružaju hronološki prikaz međureligijskih odnosa na Balkanu, opisujući religijsku situaciju u pojedinim postkomunističkim zemljama Jugoistočne Evrope od 1990. do kraja 2008. godine. Ovaj pregled obuhvata Jugoslaviju, kao i postkomunističke balkanske države poput Srbije, Crne Gore, Kosova, Slovenije, Hrvatske, Bosne i Hercegovine, Makedonije, te Albanije, Bugarske i Rumunije. Cilj ovog pregleda jeste pružiti uvid u širi kontekst u kojem su se odvijale mnoge međureligijske inicijative u periodu od 1990. do 2008. godine.

Treće poglavlje istraživačkog rada, posvećeno strukturalnom razvoju međureligijske izgradnje mira na Balkanu, podijeljeno je u dvije teme radi boljeg razumijevanja kompleksnosti i problema međureligijskog dijaloga za izgradnju mira na tom području. U te teme spadaju *Međureligijska vijeća: usporedba i Rješavanje problema od zajedničkog interesa*, pri čemu je druga tema podijeljena na podteme: "Društveno pomirenje", "Povrat imovine", "Razaranje i obnova vjerskih objekata" te "Nastava religije". Poglavlje počinje naglašavanjem važnosti struktura za ostvarivanje međureligijske suradnje. Autori pružaju pregled četiriju tipova organizacija koje aktivno djeluju u provođenju međureligijskog dijaloga na Balkanu. U tom kontekstu oni opisuju Međureligijska vijeća kao strukturu koja podrazumijeva horizontalnu suradnju između različitih lokalnih aktera, vjerskih vođa i međunarodnih organizacija da bi potom produbili analizu uloge Međureligijskih vijeća u konkretnim kontekstima na Balkanu, ističući primjere uspješnih inicijativa, izazove s kojima se suočavaju, kao i ključne faktore koji doprinose njihovoj efikasnosti, poput otvorenosti, inkluzivnosti i transparentnosti u procesima donošenja odluka. Dalje autori razmatraju potencijalne strategije za unapređenje djelovanja Međureligijskih vijeća, kao i preporuke za poboljšanje njihove uloge u izgradnji mira i pomirenju na Balkanu kroz djelovanje od vrha prema dnu. Ovaj pristup primijenjen je i u bosanskohercegovačkom i kosovskom kontekstu, gdje su Međureligijska vijeća igrala ključnu ulogu u postkonfliktnim procesima pomirenja i obnove. Pored toga, poglavlje se bavi i temom "Društveno pomirenje", koje se smatra preduvjetom za oprost i miran suživot na Balkanu. Autori navode izazove različite prirode koji otežavaju pomirenje i oprost, ali isto tako i pozitivne primjere koji potiču razvoj društva kroz reviziju nastave historije i širenje međukulturalnog i međureligijskog dijaloga. Druga važna tematika ovog poglavlja jeste povratak imovine konfiscirane tokom komunističkog režima. Ovaj proces, iako spor, od vitalnog je značaja za opstanak vjerskih zajednica i mogućnost međureligijskog dijaloga. Nadalje, autori svoj fokus usmjeravaju na podtemu "Razaranje i obnova vjerskih objekata", navodeći primjere uništenja

tokom ratnih sukoba te sporosti procesa obnove. Ipak, ističu pozitivne primjere poput džamije na Kosovu koju su obnovile međunarodne organizacije. Na kraju ovog poglavlja autori nude aktuelno stanje nastave religije, navodeći da su stavovi o prirodi i sadržaju nastave religije različiti u zemljama Balkana. Autori ističu važnost objektivnog, nekonzfesionalnog pristupa u multireligijskim društvima kako bi se izbjegle polarizacije i potaknuo međureligijski dijalog.

U četvrtom dijelu ovog istraživačkog rada, autori istražuju ključna postignuća i izazove međureligijskog dijaloga za širenje mira na Balkanu. Iako prepoznaju da su dostignuća relativna i mogu varirati ovisno o kontekstu, autori ističu nekoliko ključnih aspekata. Prvo, ističu važnost podizanja svijesti o neizbježnosti dijaloga u suvremenom svijetu, naglašavaju značaj sudjelovanja žena i mladih iz različitih vjerskih zajednica, koji često preuzimaju aktivne uloge unutar ovih inicijativa, ukazuju na ulogu obrazovanja, istraživanja i kulturnih projekata u prevladavanju etničkih i religijskih podjela te širenju razumijevanja među različitim vjerskim i etničkim zajednicama. Također, naglašavaju važnost lokalne interakcije i umjetnosti u jačanju kohezije društva. Kroz primjere triju organizacija – Internacionalnog multireligijskog interkulturalnog centra iz Sarajeva, Centra za mir, nenasilje i ljudska prava iz Osijeka te Makedonskog centra za međunarodnu suradnju – autori nude značajne primjere pozitivne prakse na ovom području.

U pogledu izazova, autori identificiraju nekoliko zajedničkih tema, kao što su “Naslijeđe komunizma”, uključujući prisilnu ateizaciju i nedostatak religijskog obrazovanja, koje je ostavilo duboke tragove u postkomunističkim društvima Balkana. Povezanost religije s politikom također je izražena, posebno kroz nacionalističke pokrete koji često ometaju dijalog među vjerskim zajednicama. Slaba tradicija u međureligijskom dijalogu otežava napredak, dok međunarodne organizacije često pokazuju nedostatak razumijevanja za potrebe lokalnih zajednica. Kao primjer izazova, autori spominju gašenje organizacije Abraham u Bosni zbog nedostatka finansijskih sredstava nakon događaja od 11. septembra.

U petom dijelu ovog istraživačkog rada, autori nude preporuke za daljnje djelovanje, ističući osam temeljnih principa međunarodnog dijaloga za izgradnju mira a zatim se fokusiraju na konkretne preporuke upućene različitim sudionicima, često naglašavajući potrebu za suradnjom više aktera na različitim razinama. U ovom kontekstu, posebnu pažnju posvećuju važnosti uključivanja žena, mladih i nižerangiranih svećenika u dijalog, jer smatraju da samo na taj način mogu biti postignuti značajni rezultati u području međureligijskog dijaloga. Nadalje, ističu da međureligijski dijalog ne bi trebao biti ograničen samo na postkonfliktno pomirenje, već bi se trebao prilagoditi različitim oblicima i načinima vođenja dijaloga. Autori naglašavaju nužnost izdizanja dijaloga iz religijskih okvira i obuhvatanje što šireg spektra građanskog sudjelovanja.

Nadalje u ovom dijelu istraživanja autori se bave problemom koji je zajednički za sve strane, a to je problem esencijaliziranja identiteta, uključujući i organizacijske identitete. Na jednoj strani, međunarodni donatori moraju izbjegavati esencijaliziranje emocionalnih identiteta, te ih više predstavljati kao fluidne i raznolike. S druge strane, lokalni pojedinci i organizacije moraju izbjegavati esencijaliziranje identiteta stranih pojedinaca i organizacija. Investiranje u obuku o izbjegavanju esencijalizacije, kao i stvaranje prostora za susrete i otvoreni dijalog, mogli bi znatno smanjiti ovaj problem u komunikaciji i u načinu percipiranja kako sebe tako i drugih.

Prema autorima, ključni izazov u regionu proizlazi iz pitanja održivosti, kako personalne tako i institucionalne. Oni naglašavaju potrebu za dugoročnim angažmanom i podrškom koji će omogućiti stabilnost i kontinuitet u procesu izgradnje mira na Balkanu. Također, ističu važnost razvoja lokalnih resursa i inicijativa, umjesto oslanjanja isključivo na međunarodne donacije. Osim toga, preporučuju dublju analizu društvenih i političkih implikacija stranog angažmana, uz naglasak na važnost uključivanja lokalnog stanovništva u proces donošenja odluka. Autori također ističu važnost rodne jednakosti i učešća žena u procesima izgradnje mira, kako bi se osiguralo da se spolne uloge ne pojednostavljaju ili esencijaliziraju. Sve ove preporuke usmjerene su ka ostvarivanju dugoročnih i održivih promjena koje će podržati međureligijski dijalog i izgradnju mira na Balkanu.

Autori svoje djelo zaključuju sa devet preporuka namijenjenih predstavnicima vlasti, koje su podijeljene u tri glavne grupe: formalno obrazovanje, mediji i psihološka pomoć u postkonfliktnim društvima.

Prva grupa preporuka odnosi se na formalno obrazovanje. U ovom sklopu autori predlažu stvaranje, unapređenje i proširenje lokalnih programa obuke na univerzitetima koji se bave komparativnom religijom i primijenjenim studijama religija kako bi se ojačali lokalni stručni kapaciteti, naglašavaju potrebu za reformom vjerske pouke u državnim školama te predlažu osnivanje svebalkanske konferencije koja bi okupila vjerske vođe, ministre obrazovanja i organizacije civilnog društva radi rasprave o konfesionalnom obrazovanju, nastavi o religiji i kulturnom pristupu religijama.

U drugoj grupi preporuka, koje se odnose na medije, autori predlažu obuku novinara i urednika o religijama kako bi njihovo izvještavanje bilo preciznije i osjetljivije. Istovremeno oni preporučuju izradu programa obuke za vjerske dužnosnike kako bi poboljšali svoje komunikacijske vještine pri kontaktu s medijima.

U treću grupu autori uvrštavaju psihološku pomoć u postkonfliktnim društvima i sugeriraju razvoj programa međureligijskog i međuetničkog dijaloga

koji bi pomogli u prevladavanju psihičkih problema među učesnicima, što bi moglo biti ključno za prekid dugoročnog ciklusa nasilja.

Prije zaključka, autori nude devet preporuka za jačanje suradnje lokalnih i međunarodnih organizacija, od kojih je prva preporuka usmjerena na povećanje broja projekata usmjerenih na lokalne potrebe za poboljšanjem međureligijske tolerancije, koji bi zajednički planirale i provodile međunarodne i lokalne organizacije. Druga preporuka odnosi se na izradu i primjenu instrumenata za procjenu i evaluaciju, uz angažman lokalnih stručnjaka i stručnjaka za evaluaciju, kako bi se osiguralo da projekti odgovaraju lokalnim potrebama a trećom autori predlažu da učesnici koji zvanično predstavljaju religijske institucije napišu pismo svojim čelnicima, izražavajući koliko im znači učešće u međureligijskim aktivnostima i kako bi to moglo utjecati na razvoj njihove institucije. Četvrta preporuka naglašava važnost uključivanja manjinskih grupa u procese međureligijskog dijaloga radi očuvanja stabilnosti i mira, da bi se petom preporukom predložile izrade trajnijih obrazovnih programa, poput obuke za lokalne religijske organizacije i osoblje međunarodnih organizacija o religiji u lokalnom kontekstu. Šesta preporuka odnosi se na potrebu za poboljšanim umrežavanjem lokalnih i međunarodnih organizacija putem internetske baze podataka. Autori kroz sedmu preporuku žele ukazati na važnost umjetnosti, posebno kod mladih, stoga ova preporuka poziva na povećanje ulaganja u programe s umjetničkim elementima kako bi se privukli različiti segmenti stanovništva, posebno mladi. Osmom preporukom autori naglašavaju važnost krosregionalnog umrežavanja i suradnje međunarodnih donatora i lokalnih učesnika, a devetom preporuka preporučuju kombiniranje gesti pomirenja šireg društvenog obima i institucionalnog karaktera s aktivnom promocijom pomirenja pojedinaca.

Svoje djelo autori završavaju zaključkom u kome iznose zapažanja da je međureligijski dijalog za mir na Balkanu obećavao mnogo i da ima beskonačne mogućnosti, doduše još uvijek nema zadovoljavajućeg ishoda. Oni naglašavaju da je poštovanje vjerovanja i prakse svih religija i svjetonazora temeljna obaveza svakog pojedinca. Značaj permanentnog vođenja religijskog i unutarvjerskog dijaloga naglašen je i u ovom zaključnom dijelu. Ozbiljno shvatanje i vođenje međureligijskog dijaloga očekuje se od svih nosilaca društva i neophodno je za društvenu koheziju na Balkanu, iako je katkad praćeno izazovima i preprekama. Posebno se treće poglavlje može posmatrati kao ključno za razumijevanje složenih dinamika međureligijskog dijaloga za izgradnju mira na Balkanu i pružiti korisne smjernice za daljnja istraživanja i praksu.

U svijetu sveprisutne globalizacije i brzih tehnoloških promjena, religija sve više oblikuje društvene i političke pejzaže, naglašavajući potrebu za analizom njezine uloge u kontekstu dugotrajnih sukoba na Balkanu te poticanjem

međureligijskog dijaloga kao ključnog aspekta izgradnje mira. U tom kontekstu, istraživanje uloge religije i međureligijskog dijaloga, kao što to čine Ina Merdjanova i Patrice Brodeur, postaje imperativ današnjice.

Knjiga nudi temeljito istraživanje i analizu međureligijskog dijaloga na Balkanu od 1990. do 2008. godine, ističući važnost dijaloga kao ključnog faktora u izgradnji mira i suživota u heterogenim društvima. Autori produbljuju razumijevanje međureligijskog dijaloga kroz analizu povijesnih, društvenih i političkih konteksta na Balkanu, istovremeno nudeći konkretne preporuke za daljnje djelovanje kako bi se ojačala suradnja lokalnih i međunarodnih organizacija.

Ovo djelo posebno je važno za sve one koji su angažirani u izgradnji mira i suživota na Balkanu, od vjerskih vođa do političkih lidera, aktivista, obrazovnih institucija i međunarodnih organizacija. Ono pruža dragocjene uvide, analize i preporuke koje mogu poslužiti kao osnova za daljnje napore u stvaranju održivog mira i pomirenja na ovom području.

U zaključku, knjiga *Religija kao pokretač razgovora* nije samo akademski rad, već važan resurs za sve one koji teže izgradnji mira i suživota u multireligijskim društvima. Njena poruka o važnosti dijaloga, razumijevanja i poštovanja različitosti religijskih uvjerenja i praksi ostaje relevantna i inspirativna u svjetlu suvremenih izazova koji su pred nama.

Ovo istraživanje ima širok spektar važnih primjena i koristi za različite aktere u društvu. Ono pruža dublje razumijevanje uloge međureligijskog dijaloga u izgradnji mira te pomaže vjerskim liderima i zajednicama da jačaju svoje aktivnosti u širenju i jačanju dijaloga i suživota. Također, političari mogu koristiti rezultate istraživanja za informiranje politika i strategija koje se odnose na međureligijsku toleranciju. Preporuke iz istraživanja mogu poslužiti organizacijama civilnog društva i aktivistima u svrhu poboljšanja svojih aktivnosti u pospješivanju razvoja tolerancije, respekta te međukulturne i međureligijske razmjene a obrazovnim institucijama nude se materijali iz istraživanja na korištenje, s ciljem obogaćenja vlastitih programa o religiji i dijalogu. Rezultate istraživanja mogu iskoristiti međunarodne organizacije posvećene pitanjima mira i ljudskih prava kako bi razvile projekte i inicijative koje potiču međureligijski dijalog i promiču izgradnju mira.

Ukratko, ovo istraživanje doprinosi unapređenju društvene kohezije, smanjenju konflikata i izgradnji održivog mira na Balkanu i šire, djelujući kao katalizator pozitivnih promjena u zajednicama te potičući solidarnost i međusobno razumijevanje među različitim grupama i kulturama.